

ПРО КОМПОНЕНТ-СИМВОЛ У МОВНИХ ОДИНИЦЯХ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 811.161.2'373.74+81'373:159.922.4

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).38-46

Венжинович Н. Про компонент-символ у мовних одиницях; 22 стор.; кількість бібліографічних джерел – 32; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена опису теоретичного підґрунтя для вивчення компонентів-символів у мовних одиницях. Актуальність дослідження зумовлена особливою значущістю назрілих проблем, що стосуються співвідношення мови, мислення, пізнання й культури. У статті йдеться про те, що фразеологічні символи є невід'ємним складником символів культури, але в межах фразеологічних систем вони набувають специфічного навантаження. Унаслідок огляду теоретичного доробку відомих українських та зарубіжних учених авторка акцентує увагу на їхніх твердженнях про те, що специфіка фразеологічної символіки відзначається системністю, організована за принципом ієрархії, асиметрична щодо інших символічних систем в межах певної лінгвокультури.

Ключові слова: компонент-символ, мовна одиниця, фразема, теоретичне підґрунтя, специфіка фразеологічної символіки, ментальні особливості етносу.

Постановка проблеми. Світ символів є не лише уособленням вірувань, забобон, традицій, звичаїв, а й засобом усвідомлення й самовираження, утвердження національної самосвідомості та рівня розвитку культури етносу. У символах зафіксовано еволюційний розвиток народу, що є показником невпинного поступу загальних націєтворчих процесів.

Однією з найяскравіших ознак символів є відбиття в них глибин народної мудрості, втілених у світоглядних позиціях, фольклорних перлинах, літописах та інших пам'ятках, християнських догмах і канонах, вагомих історичних подіях, художніх творах видатних письменників. Тому вважаємо, що нині вкрай важливо проаналізувати теоретичне підґрунтя вивчення слів-символів у мовних одиницях, зокрема й у фраземах, закладене у працях низки українських та зарубіжних учених.

Аналіз досліджень. Вивченням культурної, зокрема символічної інформації в мовних знаках займалися Ю.М. Лотман, Є.А. Березович, В.Г. Костомаров, Є.М. Верещагін, З.Д. Попова та ін. Водночас дослідження культурного наповнення саме у фразеологічній семантиці проводилися такими вченими, як В.М. Мокієнко, О.П. Левченко, Д.О. Добровольський, В.М. Телія, М.Л. Ковшова та ін., не випадково, адже інтертекстуальні фразеологізми посідають особливе місце у формуванні мовної картини світу, відтворюючи реальну дійсність. У монографії «Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)» (1997) Ю.Ф. Прадіда зроблено спробу розв'язати низку теоретичних проблем фразеології крізь призму сучасних лінгвістичних парадигм. Новітні концепції мотиваційних процесів у фразеологічних одиницях, підґрунтям яких є співвідношення ономазіологічних структур фразем і складників етносвідомості у проекції на культуру народу, його звичаї, традиції, обряди, вірування, а також роль символу у творенні фразеологічних одиниць, кореляції між концептами й символами представлені в монографіях «Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний

аспекти)» (2004) О.О. Селіванової, «Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект» (2005) О.П. Левченко, «Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов» (2007) М.В. Жуйкової. У контексті когнітивістики, концептології та лінгвокультурології виконано дослідження «Концептосфера БОГ в українському мовному просторі» (2007) П.В. Мацьківа, «Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери» (2008) М.В. Скаб, «Мова у контексті культури» (2008), «Символи української мови» (2013) В.І. Кононенко, «Лексико-семантичний вимір мовної картини світу» (2009) Л.А. Лисиченко та ін. І хоч зроблено в цій царині немало, вважаємо, що постала необхідність систематизувати наявні наукові досягнення, представити найважливіші погляди вчених на зазначену проблему, виробити певну систему аналізу мовних одиниць із символічним компонентом, спираючись на основоположні наукові праці з урахуванням новітніх парадигм лінгвістичних студій.

Актуальність дослідження якраз і зумовлена особливою значущістю назрілих проблем, що стосуються співвідношення мови, мислення, пізнання й культури, розв'язання яких базується на принципах і методах когнітивного й лінгвокультурологічного аналізу.

Мета статті – виокремити найвагоміші погляди відомих українських та зарубіжних учених на досліджувану проблему, систематизувати теоретичне підґрунтя студіювання особливостей символічного компонента в мовних одиницях.

В. Жайворонек, зокрема, зазначає: «Через почування і модальнісні відношення людина тісно пов'язана з природою (довкіллям) і світом у найширшому розумінні цього слова. При цьому світ для неї постає у двох вимірах – реальному (зовнішньому) та ірреальному (внутрішньому). [...] будь-яка мова концентрує в собі безкінечне і невичерпне ціле духовних устремлень того чи іншого етносу. Тобто сама мова окреслює своєму носієві напрямки світосприйняття, оскільки, як відомо, має три пла-

ни – план предметної дійсності, план думки і план вираження цієї думки мовними засобами» [Жайворонок 2004, с. 24]. У своїй «Антології знаків української етнокультури» вчений також стверджує: «Занурюючись своїм корінням у міфологічний світ давнього народного світосприймання вона (мова – Н.В.) зберегла для нас багато воістину неперевершених зразків етносимволіки слова й виразу» [Жайворонок 2018, с. 3].

Виклад основного матеріалу. Знання людства закріплюються в межах певної лінгвокультури і продовжують розвиватися індивідуально. Образно-символічного змісту набувають передусім назви на позначення явищ і предметів повсякденного життя, що відбивають прикмети навколишнього середовища, побуту, культури, традиції й звичаї, а зрештою і сам світогляд, спосіб мислення певної нації. Показово, що носіями відповідних символічних категорій здебільшого виступають назви не абстрактних понять, а реалій, що повсякчас супроводжують людину [Кононенко 2001, с. 134]. Пізнання людиною світу починається з чуттєвого контакту зі світом, з «живого поглядання». Під «живим спогляданням» розуміють чуттєве відображення дійсності в таких формах, як відчуття, сприймання, уявлення. Усі ці форми, як і пізнання в цілому, опосередковані та зумовлені практикою [Словник символів 1997, с. 248 – 249].

У статті спираємося на таке тлумачення символу: «Символ – багатозначний предметний образ, який об'єднує між собою різні плани художнього відтворення дійсності на основі їх суттєвої спільності, спорідненості; один з поетичних тропів».

Символ набуває у текстах, крім своїх основних (словникових, предметних) значень нові (переносні або умовні). Як алегорія та метафора утворює свої переносні значення на основі спорідненості, подібності між певними явищами дійсності.

Символами, крім слів, можуть бути предмети, відомі явища, ознаки предметів, дій та ін. (напр., хліб-сіль – символ дружби, гостинності; змія – символ мудрості; ранок – символ молодості; голубий колір – символ надії; символічні танці, звичаї). Походження символів дуже давнє, хоча в конкретних історичних умовах виникають і нові символи або змінюється їхній смисл» [Українська мова 2004, с. 582].

За генезою серед українських символів розрізняють народні (природні, астральні, антропомічні, побутові, колористичні, числові), язичницькі, християнські та синкретичні, обрядові, демонологічні, історико-культурні, аноніми, державні, літературні [див. Супрун 2007].

Г.К. Барилова, К.Д. Глуховцева за походженням слова-символи поділяють на:

а) архетипні – вихідні, основоположні, що супроводжують людину споконвіку (*вогонь, вода*);

б) біблійні, що мають християнські корені: (особи: *апостол, пророк, фарисей*; предмети: *хрест, храм*; просторові поняття: *Голгофа, Содом, Гоморра, Христос*);

в) космогонічні, пов'язані з давніми уявленнями наших предків (*сонце, місяць*);

г) символи довкілля (*ліс, гай, діброва, гора, скеля, море, пустеля, болото, дорога*);

г) символи-назви явищ природи (*хмара, вітер, буря, грім, блискавка, сніг*);

д) рослинні слова-символи (*назви кущів, дерев, назви квітів, польових трав*);

е) символи-назви істот (*назви птахів, тварин, комах*);

є) символи-назви предметів навколишньої дійсності (*пори, намисто, золото, срібло, меч, люлька, часник, цибуля*) [Українська етнолінгвістика 2011, с. 97].

Символізація – це процес, який, в основному, характеризується наданням додаткових значень загальноживим словам (явище конотації).

Важливим механізмом символотворення є також неологізація – виникнення нових слів на тлі різноманітних сфер існування людини (релігія, політика, історія, техніка, наука тощо).

Стилістична функція лексем із символічним нашаруванням полягає у відображенні емоційного й експресивного, морально-етичного, чуттєвого і культурно-ціннісного аспектів глибин народної мудрості. Фольклорні символи є невід'ємним складником повсякденного життя українства, оскільки втілюють різноманітне віддзеркалення явищ, предметів, фактів довколишньої дійсності.

Історичні постаті, легендарні герої, громадські, культурні діячі, письменники взагалі є не лише творцями нової, удосконалювачами традиційної символіки, а й особистостями, що стали символічними для нашого народу [див. Супрун 2007].

Символічне значення створене зазвичай колективним досвідом, колективною волею середовища, воно відображає колективне світобачення, має свою естетику. Значна кількість символів має планетарний характер. Це, зокрема: 1) архетипи, народжені на ранніх стадіях людського існування (*вогонь, вода*); 2) символи, що мають астральне значення (*зірка, місяць, сонце*); 3) сакральні символи (*храм, ангел*); 4) символи, пов'язані з історико-культурними, природно-географічними, політико-економічними чинниками (*меч, скипетр, лавр*).

Проте більшість словесних символів породжені народним світосприйняттям. Навіть загальна ідея часто набуває національно вираженого характеру. Наприклад, символи, що відтворюють зміст загальнолюдських понять – *життя, смерть, щастя-нещастя, гріх*, здобувають виразні національні ознаки. Для українців це слово-символ *доля*, що відображає національні риси характеру (уміння переносити життєві випробування, терплячість).

До загальнослов'янських символів відносять, зокрема: *хліб, сіль, вода, трава, змія, оса, кропива*.

Іноді інтерпретація спільних образів інша: символ зозуля в російській народній поезії – безтурботність, нелюбов до своїх дітей; в українській народній поезії – носій жалю, суму, горя [Українська етнолінгвістика 2011, с. 96].

Смисл символу не розшифровується простим зусиллям розуму, він існує в колективній свідомості певної культурної групи, зокрема, етносу, в готово-

му вигляді й вилучається за потреби. Як і Ю. Лотман, вважаємо, що символ ніколи не належить до одного синхронного зрізу культури – він завжди пронизує його по вертикалі, виходячи з минулого та йдучи в майбутнє [див. Селіванова 2006, с. 537].

Семантика символів є багатшаровою, адже її недостатньо звести до дефініції, оскільки за цією дефініцією також стоїть символ, часто більш інтелектуалізований (наприклад, символ собору як духовної єдності України передбачає обґрунтування цієї духовної єдності). О. Лосев зауважував, що символ містить узагальнений принцип дальшого розгортання згорнутого в ньому змісту. В. Маслова ототожнює зміст символу із семантичною спіраллю, що містить широкий спектр значень: як імпліцитних, так і шкали семантичних субститутів, тобто запрограмованою заміною одного значення іншим.

Отже, символ має особливу логіку розгортання власного змісту. Якщо він утрачає таку безкінечну смисловою перспективу, то руйнується. Те саме відбувається за умови втрати культурно-часової перспективи. Можливим є оновлення символу за умови його образної трансформації та переінтерпретації в іншій понятійній сфері культури [див. за: Селіванова 2008, с. 296].

Символ – предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища (напр., *лотос* – символ божества в індіанців, *хліб-сіль* – символ гостинності в українців, *блакитний колір* – символ надії).

Досліджуючи специфіку символічних значень слова, вчені визначають такі ознаки символу:

- Символ має філософську смисловою наповненість, тому він не тотожний знакові.
- Символ тісно пов'язаний з наукою, міфом, вірою, поезією, але не зводиться до них, символ тягнє до певного узагальнення.
- Символ утворений у процесі перетворення внутрішнього на зовнішнє, або, навпаки, унаслідок виділення відмінностей внутрішнього і зовнішнього.

Символ не може збігатися за своїм значенням із будь-яким тропом (це не метафора, не порівняння і т. ін.). Якщо метафора виконує характеризувальну функцію, зосереджуючись на образній оболонці, то символ існує в безкінечно означальній ролі, тяжіє до загальної ідеї, розширює зміст лексеми, а не окремого значення [Українська етнолінгвістика 2011, с. 92 – 93].

На думку В. Кононенка, «перехід від архетипового символу до власне національного локалізованого відбувається шляхом складних семантичних трансформацій, зумовлених метафоричним переносом на ґрунті даної етнокультури, з опорою на відповідні фонові знання...» [Кононенко 1991, с. 33].

Порівняно з образом, символ має більш високий семіотичний статус, ніж образ. Образ є психологічним явищем, символ – стабільною функціональною категорією культури. Символ виконує потужну регуляторну й інтегративну функцію в культурі. Розмежування образу й символу ускладнене через надзвичайну багатозначність першого. Це зумовлює твердження про те, що в основі сим-

волу лежить образ [див. Селіванова 2008, с. 297].

В. Кононенко вважає, що символ також входить у структуру концепту через образ і поняття. Асоціативно-суб'єктивне, конотативно-оцінне наповнення словесного образу в його русі до символу як втілення концептуального значення об'єктивується через усвідомлення символічного як носія концептуального смислу. Якщо концепт утілюється і в слові, і в опредмеченому понятті, тобто передбачає асоціативне нашарування культурних смислів на основне значення, то словесний символ забезпечує реалізацію всіх форм утілення концепту, бо є і словом, і образом, і – здебільшого – номінованим матеріальним предметом [Кононенко 2013, с. 74 – 75].

На думку О. Селіванової, основою процесів символізації є певна міра образності. На відміну від знака, символ є не просто конвенційним у лінгвокультурній спільноті, а канонізованим, його семіотична природа значно складніша, він згортає різні концептуальні сфери на підставі глибинних асоціацій, є культуромістким [Селіванова 2008, с. 297]. У цьому схожість символу з міфом, який також занурює кожне явище до стихії першоджерел і так подає цілісний образ світу. Однак не всякий символ виходить із міфу, а якщо його джерелом і є міф, то він переходить у символ у сфері культурного зрізу [Селіванова 2006, с. 537].

В.Д. Ужченко та Д.В. Ужченко вважають, що символи виконують такі функції:

- 1) роблять видимими ідеї людини, передають глибокі й давні думки про саму людину, її менталітет;
- 2) будучи простими, надзвичайно насичені інформацією;
- 3) часто багатозначні (навіть до протилежного);
- 4) мають здатність часткове підносити до високого ступеня узагальнення.

Система життєвих символів згуртовує людей, об'єднує однією ідеєю. Символіка – динамічна система: її діапазон від наскельних малюнків до сучасної реклами. Багато символів універсальні, культурно різноманітні [Ужченко, Ужченко 2005, с. 63].

Становлення символів О. Потебня пов'язував з еволюцією семантики слів, становленням і забуттям їх внутрішньої форми, виникненням нових слів. «Нові поняття, писав учений у ранній роботі «Про деякі символи в слов'янській народній поезії», уходячи в думку й мову народу, позначаються звуками, які раніше мали смисл. Певна ознака в кожному новому слові діставала особливі відтінки, а звук, зживаючись з новим поняттям, також змінював первісне значення» [цит. за: Ужченко, Ужченко 2005, с. 62].

У О. Потебні знаходимо й перелік основних символів, пов'язаних із предметами, їхніми ознаками й діями: *вогонь, світло, пштя, їжа, гіркота, солодкість, танення, кування, вогонь (любов), дим, мороз, біти, зелений, красний, качина, золото, чорний, чорна хмара, темна ніч, слабе світло і морок, швидкість, швидкість – розум, знайти, вода холодна, бистра вода, вода і вітер, слина, втопити, світ-*

ла вода, лити, обливання, обсіпання, розливання, розсіпання, хмара, листя, рій, вити, в'язати і в'язання, тонке дерево, нить, путо, вузда, ключ і замок, рвати, плаття, дорога, орати, рівнина, гори та ін.

Аналізуючи перехід від слова до символу й міфу, автор дає зразки численних взаємопереходів на матеріалі переважно народних пісень [див. там само].

В.М. Білоноженко зазначає, що мова художнього твору з лінгвістичного погляду становить органічну єдність широкого спектра виражальних засобів, серед яких помітне місце належить фразеологічним одиницям. О.І. Єфімов, дослідник стилістики фразеологічних одиниць, підкреслив провідну роль фразеологізмів у системі мовних засобів художньої виражальності, вони визначають стиль [див. Білоноженко 1989, с. 28].

Фразеологічні символи є невід'ємним складником символів культури, але у межах фразеологічних систем вони набувають специфічної символічної навантаженості. Ядрова частина символіки фразеологічного компонента перетинається із символікою знака в інших текстах культури, але не тождна їй.

На мовному рівні фразеологізми є комплексними знаками вторинної номінації, структурно-семантична модель яких репрезентує своєрідне бачення світу [Котловський 2006, с. 218]. Національно-культурна специфіка фразеологізмів, особливо в процесі традиційного семантичного аналізу, досліджується у двох напрямках, а саме ономазіологічному та семасіологічному. Ономазіологія дає можливість зрозуміти як в результаті перетинання семантичних і семасіологічних процесів формуються символічні мовні знаки. Позначуване мовного знаку по відношенню до екстралінгвістичних фактів виступає шуканим; предмети об'єктивної дійсності та людської діяльності підпадають під дані, в яких починається пошук засобів їх позначення [див. там само].

Фразеологія виникає в національних мовах на основі образного уявлення про дійсність і відображає побутово-емпіричний, історичний або духовний досвід мовного колективу. Цей досвід безумовно пов'язаний з культурними традиціями народу, бо суб'єкт номінації та мовленнєвої діяльності – це завжди суб'єкт національної культури, національного менталітету. Фразеологічний склад мови відображає особливості національного світобачення та самобутності народу-носія [Євграфова 2004, с. 360]. Картина світу в різних культурах, особливо в сучасну епоху, багатогранна та поліваріантна. Вона включає в себе і загальнодоступні компоненти наукового знання, релігійні вірування, і дані життєвого досвіду [Подольська 2003, с. 45].

Концептуальна картина світу – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, а й система значень, що втілюються в ці реалії через слово-знак і слово-концепт. Тоді можна говорити як про загальнолюдську концептуалізацію реальності, тобто загальнолюдський поняттєвий універсум, так і про національну її концептуалізацію, що вклю-

чає специфічні для кожної культури аспекти світосприймання [Жайворонок 2004, с. 26].

Мовна картина світу – це мозаїкоподібна польова система взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину світу [там само, с. 26].

У мовній картині світу символи українського ментального простору поділяють на такі групи:

а) загальнонаціональні (*земля, червона калина*);

б) символи, уживані в обмеженому мовленнєвому середовищі (у певній соціальній чи професійній групі тощо), напр. Шубін – домашній, що живе в шахті (за віруваннями шахтарів, він може бути добрим і злим, тому робітники його задобрюють, лишаячи частину своєї їжі в шахті);

в) символи вузького вживання, індивідуально-авторські. Наприклад, ніс – зарозумілість, кінь – трудівник.

Увесь масив символічних назв має яскраве оцінне значення. Тому символи є засобом характеристики осіб, створення позитивного чи негативного поля [Українська етнолінгвістика 2011, с. 97].

Основою лінгвокультурологічного напрямку, в якому, зокрема, аналізуються слова-символи в мовних одиницях, є ідея взаємозв'язку мови і культури. Українська лінгвокультурологія орієнтована на студіювання національно-культурного складника, що, у свою чергу, передбачає з'ясування його комунікативно-функціональних функцій, участі в текстотворенні. Роль подібного складника не обмежується констатацією традиційно-народних уявлень, він водночас створює типізовані картини світу в ментальному просторі українців, актуалізує знання, притаманні носіям рідної мови [див. Кононенко 2008, с. 34].

Л. Мацько підкреслює, що лінгвокультурологічний аналіз передбачає з'ясування змісту поняття *лінгвокультурема* як такої мовної одиниці, у семантиці якої зосереджена вага й актуальна культурна інформація. У науковій літературі вони називалися по-різному: *концепт національної культури* (Н. Арутюнова, Ю. Степанов), *лінгвокультурний концепт* (В. Маслова), *лінгвокультурологічний концепт* (В. Карасик), *культурно маркована одиниця, слово з національно-культурним компонентом семантики* (Є. Верещагін, В. Костомаров), *мовно-естетичні знаки національної культури* (С. Єрмоленко), *мовні знаки культури, етнокультурний концепт, знак етнокультури* (В. Жайворонок), *знак національної культури* (В. Калашник), *лінгвокультурема* (В. Воробйов, Ф. Бацевич) [Українська етнолінгвістика 2011, с. 15].

П'ять кодів культури виокремлює К.І. Мізін: антропоморфний, біоморфний, просторовий, часовий та артефактний. Різноманіття кодів культури О.Г. Гаврилович представляє антропним, соматичним, просторовим, часовим, природним,

предметним, духовним, харчовим, кольоровим та зооморфним кодами. До базових кодів культури зараховують також і такі: рослинний (вегетативний), зооморфний (анімальний, орнітологічний, ентомологічний), антропоморфний, предметний, харчовий, просторовий, часовий [див. за: Гурбанська 2012, с. 35].

Можливості формування експресивних емоційно-оцінних конотацій у сфері фразеології набагато ширші, ніж у сфері лексики. Тож особливості семантики слова та фразеологічної одиниці зумовлюють неоднакове їх призначення в художньому мовленні, оскільки у фразеологізмі конотативний елемент значення завжди домінує над денотативним.

В. Кононенко зазначає, що у тлумаченні понять *концепт* і *символ* чимало спільних ознак: обидва вони характеризуються відносно полісемічністю вкладеного у них смислу, багатомірністю осмислень, певною розмитістю межових кордонів; на мовленнєвому рівні супроводжуються широким набором конотацій, емотивних супроводів, аксіологічних уявлень [Кононенко 2013, с. 174].

Відмінність у тлумаченні понять учений вбачає у різному ступені абстрагування в усвідомленому сприйманні цих категорій [Кононенко 2013, с. 175].

Погоджуємося з В. Калашником, який вказує, що одним із базових понять у когнітивній лінгвістиці в її взаємозв'язку з такою сучасною наукою, як культурологія, є *концепт*, що позначає інформаційну структуру свідомості, певну сукупність набутих людиною знань. На його основі сформувалося розуміння картини світу в людській свідомості як концептуальної. Остання ґрунтується на домовній (психічній) картині світу й зумовлює формування власне лінгвальної, мовної картини світу [Калашник 2011, с. 194]. Фразеологічні одиниці, порівняно зі словами, як зазначає Л.Г. Скрипник, є виразнішими з емоційно-експресивного погляду [Скрипник 1973, с. 10].

На думку О.О. Селіванової, фразеологізм є продуктом культурно-гносеологічної здатності етносу фіксувати як стереотипне власне антропометричне відношення до об'єктивного світу, що з часом перетворюється на прототипне в етносвідомості. Психологічним підґрунтям фразеологічної стереотипізації є головне прагнення людини вилучити з наявної ситуації усе, що в ній є корисного, і відкласти про запас у вигляді рухливої звички вироблену в такому випадку реакцію, щоб використати її у ситуаціях того самого типу [Селіванова 2006, с. 641].

Особливістю фразеологічної картини світу є те, що її одиниці містять інформацію, дещо відмінну від інформації, позначуваної одиницями лексичного рівня. Властивістю певної частини фразеологічних одиниць є здатність репрезентувати діяльнісний образ світу, відсилаючи до сцен та сценаріїв, до діяльності як сукупності дій чи процедур, створюючи світ прототипних (стереотипних) ситуацій. Фразеологія – це символічний світ, у яко-

му різноманітні об'єкти, явища та процеси дістають символічні позначення. Фразеологічна картина світу відрізняється від лексичної більшою архаїчністю, міфологізованістю. Фрагментарність фразеологічної системи та репрезентованої нею картини світу компенсує високий рівень дискретизації певних ділянок, відмінних від тих, які категоризує лексика [Левченко 2008, с. 557].

О. Левченко стверджує, що у фразеології відображено процеси онтогенезу людини. Когнітивне осмислення дійсності відбувається через дію та емоцію. Будь-які істота, об'єкт, процес, явище можуть викликати емоцію, яка дістає раціональне осмислення. Причому у фразеології використано символіку для позначення дій, емоцій тощо [Левченко 2008, с. 22]. Фразеологізми є своєрідними мікротекстами, що імпліцитно або експліцитно містять у собі всі різновиди оцінок і вважаються найбільш культурно релевантними мовними одиницями. Якщо знання мовця мають лакуни в чужій культурі, то він переважно компенсує ці лакуни рідним культурним кодом, а це може спричинити непорозуміння й псевдокомунікацію. У фразеології виявлена специфіка мислення й мовлення кожної нації, що часто зумовлює неперекладність або важкоперекладність стійких зворотів [Барвіна 2010, с. 95].

Знання символіки – підвалина для усвідомлення картини світу певного етносу, його поглядів, вірувань, ідеалів. Символіка переважно спільна для різних мов лише в основній своїй частині, але може серйозно відрізнятись в деталях і функціонуванні символу [там само, с. 96]. Фразеологічні символи – це невід'ємний складник символів культури, але у межах фразеологічних систем вони набувають специфічної символічної навантаженості. Ядро частина символіки фразеологічного компонента перетинається із символікою знака в інших текстах культури, але не тотожна їй [Левченко 2005, с. 34]. О. Левченко до символів відносить такі компоненти фразем, «які зберігають семіотичну навантаженість у будь-яких текстах культури, їх лексична символіка розвинулася, можливо, саме через скорочення фразеологізму до слова». Дослідниця доходить висновку, з одного боку, у такій «культурній» опрацьованості символу в різних культурних сферах виявляється його значимість, а з іншого, – саме відмінності у сферах застосування символу в різних мовах – одне із джерел асиметрії [там само, с. 66].

Образне переосмислення вільних словосполучень спричинилося до втрати первинних лексичних значень відповідних компонентів і формування власне фразеологічної семантики. У цьому процесі важлива роль належала метафоризації, перенесенню якої-небудь конкретної дії, ознаки, риси поведінки тощо на основі їх типізації, узагальнення на зовсім інші сфери людської діяльності. Розрив між первісним і фразеологічним значеннями словосполучення може бути таким, що лише спеціальний етимологічний аналіз дає можливість з'ясувати походження відповідної фразеологічної одиниці [Прилуцька 2009, с. 209 – 210]. На думку Ф.П. Мед-

ведева, фразеологізми протягом історії з часом набувають цілком нового значення. У низці випадків відчувається затемнення їх «внутрішньої форми», затемнення давнього їх смислу. Іноді фразеологічні вислови настільки відходять від свого первісного значення, що дуже складно, а то й неможливо навіть з'ясувати їх етимологію, походження і початкове значення [Медведєв 1982, с. 70].

Висновки. Отже, внаслідок огляду теоретичного доробку відомих українських та зарубіжних учених акцентуємо увагу на їхніх твердженнях, зокрема, про те, що специфіка фразеологічної символіки відзначається системністю, організована за принципом ієрархії, асиметрична щодо інших символічних систем в межах певної лінгвокультури. Символу, зокрема у фразеології, притаманна багатозначність, існування якої зумовлюється актуалізацією у свідомості мовців тих чи інших прототипних атрибутів. Дослідження символіки компонентів фразем сприяє кращому усвідомленню

семантичних відношень у мові, допомагає встановити зв'язок лексики та ментальних особливостей народу. Використання слів-символів відтворює комплекс національних уявлень, вірувань, світобачення, формує картину світу українців.

Одним із найбільш вагомих джерел поповнення фразеологічної системи української мови є художні твори, в яких письменники інтерпретують фразеологічні одиниці, створюючи нові фраземи чи їх варіанти. Часто таке переосмислення семантики стійкого вислову зумовлює зміну змістового плану фразеологізму. Поява нових фразем чи оновлена інтерпретація уже зафіксованих фразеологічних одиниць засвідчує не лише талант авторів, а й постійний розвиток мовної системи. Тому перспективу подальших наукових досліджень убачаємо в докладному аналізі символічних компонентів фразеологічних одиниць із залученням новітніх лінгвістичних парадигм на матеріалі художніх творів, авторами яких є сучасні українські письменники.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барвіна Н.О. Фразеологія в аспекті міжкультурної комунікації. *Лінгвістика: зб. наук. пр.* Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. № 2 (20). С. 95 – 98.
2. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. К.: Наук. думка, 1989. 154 с.
3. Венжинович Н.Ф. Позитивна репрезентація людини у фразеологізмах української мови. *Українська мова*, 2010. № 2. С. 33 – 43.
4. Гурбанська С.О. Лінгвокультурологічний аспект вивчення інтертекстуальних фразеологізмів ментальності. *Філологічні студії*, 2012. Вип. 8. С. 31 – 37.
5. Євграфова А. Українська фразеологія в аспекті національної ментальності. *Вісник Львів. ун-ту. Серія філологія*, 2004. Вип. 34. Ч. II. С. 359 – 365.
6. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 23 – 35.
7. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. К.: Довіра, 2006. 703 с.
8. Жайворонок В.В. Антологія знаків української етнокультури: словник-довідник. К.: Наукова думка, 2018. 760 с.
9. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. 416 с.
10. Калашник В.С. Людина та образ у світі мови: вибрані статті. Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. 368 с.
11. Кононенко В.І. Словесні символи в семантичній структурі фраземи. *Мовознавство*. 1991. № 6. С. 30 – 36.
12. Кононенко В.І. Мова у контексті культури: монографія. Київ – Івано-Франківськ, 2008. 390 с.
13. Кононенко В.І. Символи української мови. 2-ге вид., доповн. і перероб. К.; Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. 440 с.
14. Котловський А.М. Національно-культурна особливість фразеологізмів: методика, форми, міфологеми. *Культура народів Причорномор'я*. 2006. № 82. Т. 1. С. 217 – 219.
15. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 263 с.
16. Левченко О.П. Рослинна символіка у фразеологічних системах (лінгвокультурологічний аспект). *Од слова путь верстаючи й до слова...: збірник на пошану Роксолани Петрівни Зорівчак, доктора філологічних наук, професора, заслуженого працівника освіти України*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. С. 552 – 566.
17. Лисиченко Л.А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу: монографія. Харків: Основа, 2009. 191 с.
18. Мацьків П.В. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі: монографія. К., Дрогобич: Коло, 2007. 323 с.
19. Медведєв Ф.П. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо. 2-ге вид., стереотипне. Харків: Вища школа. Вид-во при Харк. ун-ті, 1982. 232 с.
20. Подольська Є.А., Лихвар В.Д., Іванова К.А. Культурологія: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 288 с.
21. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень): монографія / НАН України, Ін-т української мови. К.; Сімферополь, 1997. 252 с.

22. Прилуцька А.Є., Корабльова В.М. Культурологія. Модульний курс: навч. посібник. Харків: Торсінг плюс, 2009. 288 с.
23. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія. К. Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
24. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля – К, 2006. 716 с.
25. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля – К, 2008. 712 с.
26. Скаб М.В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери: монографія. Чернівці: Рута, 2008. 560 с.
27. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови: монографія. К.: Наукова думка, 1973. 280 с.
28. Словник символів / Потапенко О.І., Дмитренко М.К., Потапенко Г.І., Куйбіда В.В. та ін. К.: Редакція часопису «Народознавство», 1997. 156 с.
29. Супрун Л.В. Слова-символи: їх лінгвохарактеристика [Електронний ресурс]: Матеріали третьої міжнародної научно-практичної Інтернет-конференції «Наука в інформаційному пространстві» (29 – 30 октября 2007 г.). URL: <http://www.confcontact.com/2007nov.php>
30. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ: Альма-матер, 2005. 400 с.
31. Українська етнолінгвістика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г.К. Барилова, К.Д. Глуховцева; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 228 с.
32. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.

REFERENCES

1. Barvina N.O. (2010) Frazeolohiia v aspekti mizhkulturnoi komunikatsii [Phraseology in the aspect of intercultural communication]. *Linhvistyka: zb. nauk. pr.* Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», № 2 (20). S. 95 – 98. [in Ukrainian].
2. Bilozozhenko V.M., Hnatiuk I.S. (1989) Funktsionuvannia ta leksykohrafichna rozrobka ukrainskykh frazeolohizmiv [Functioning and lexicographic development of Ukrainian phraseologisms]. K.: Nauk. dumka, 154 s. [in Ukrainian].
3. Venzhynovych N.F. (2010) Pozytyvna reprezentatsiia liudyny u frazeolohizmax ukrainskoi movy [Positive person representation in phraseologisms of Ukrainian language]. *Ukrainska mova*, № 2. S. 33 – 43. [in Ukrainian].
4. Hurbanska S.O. (2012) Linhvokulturolohichnyi aspekt vyvchennia intertekstualnykh frazeolohizmiv mentalnosti [Linguocultural aspect of studying intertextual phraseologisms of mentality]. *Filolohichni studii*, Vyp. 8. S. 31 – 37. [in Ukrainian].
5. Yevhrafova A. (2004) Ukrainska frazeolohiia v aspekti natsionalnoi mentalnosti [Ukrainian phraseology in the aspect of national mentality]. *Visnyk Lviv. un-tu. Seriia filolohiia*, Vyp. 34. Ch. II. S. 359 – 365. [in Ukrainian].
6. Zhaivoronok V.V. (2004) Etnolinhvistyka v koli sumizhnykh nauk [Ethnolinguistics within the Sphere of the Correlated Humanities]. *Movoznavstvo*, № 5–6. S. 23 – 35. [in Ukrainian].
7. Zhaivoronok V.V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury [Signs of Ukrainian ethnoculture]: slovnyk-dovidnyk. K.: Dovira, 70 s. [in Ukrainian].
8. Zhaivoronok V.V. (2018) Antolohiia znakiv ukrainskoi etnokultury [The anthology of signs of Ukrainian ethnoculture]: slovnyk-dovidnyk. K.: Naukova dumka, 760 s. [in Ukrainian].
9. Zhuikova M.V. (2007) Dynamichni protsesy u frazeolohichnii systemi skhidnoslovianskykh mov [Dynamic processes in the phraseological system of Eastern Slavic languages]: monohrafiia. Lutsk: RVV «Vezha», 416 s. [in Ukrainian].
10. Kalashnyk V.S. (2011) Liudyna ta obraz u sviti movy [Person and image in the world of language]: vybrani statii. Kh.: KhNU im. V.N. Karazina, 368 s. [in Ukrainian].
11. Kononenko V.I. (2008) Mova u konteksti kultury [Verbal symbols in the semantic structure of a phrase]: monohrafiia. Kyiv – Ivano-Frankivsk, 390 s. [in Ukrainian].
12. Kononenko V.I. (2013) Symvoly ukrainskoi movy [Language in the context of culture]. 2-he vyd., dopovn. i pererob. K.; Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarp. nats. un-tu im. V. Stefanyka, 440 s. [in Ukrainian].
13. Kononenko V.I. (1991) Slovesni symvoly v semantichnii strukturi frazemy [Symbols of the Ukrainian language]. *Movoznavstvo*, № 6. S. 30 – 36. [in Ukrainian].
14. Kotlovskiy A.M. (2006) Natsionalno-kulturna osoblyvist frazeolohizmiv: metodyka, formy, mifolohemy [National-cultural feature of phraseologisms: methodology, forms, mythologies]. *Kultura narodov Prychernomoria*, № 82. T. 1. S. 217 – 219. [in Ukrainian].
15. Levchenko O.P. (2005) Frazeolohichna symvolika: linhvokulturolohichnyi aspekt [Phraseological

- symbolism: the linguocultural aspect]: monohrafiia. Lviv: LRIDU NADU, 263 s. [in Ukrainian].
16. Levchenko O.P. (2008) Roslynnna symvolika u frazeolohichnykh systemakh (linhvokulturolohichnyi aspekt) [Plant symbolism in phraseological systems (linguocultural aspect)]. *Od slova put verstaiuchy y do slova...: Zbirnyk na poshanu Roksolany Petrivny Zorivchak, doktora filolohichnykh nauk, profesora, zasluženoho pratsivnyka osvity Ukrainy*. Lviv: Vydavnychi tsestr LNU imeni Ivana Franka, S. 552 – 566. [in Ukrainian].
  17. Lysychenko L.A. (2009) Leksyko-semantychnyi vymir movnoi kartyny svitu [The lexical-semantic dimension of the world model]: monohrafiia. Kharkiv: Osnova, 191 s. [in Ukrainian].
  18. Matskiv P.V. (2007) Kontseptosfera BOH v ukrainskomu movnomu prostori [The concept of GOD in the Ukrainian language space]: monohrafiia. K., Drohobych: Kolo, 323 s. [in Ukrainian].
  19. Medvediev F.P. (1982) Ukrainska frazeolohiia. Chomu my tak hovorymo [Ukrainian phraseology. Why we say so]. 2-he vyd., stereotypne. Kharkiv: Vyshcha shkola. Vyd-vo pry Khark. un-ti, 232 s. [in Ukrainian].
  20. Podolska Ye.A., Lykhvar V.D., Ivanova K.A. (2003) Kulturolohiia [Cultural Studies]: navchalnyi posibnyk. K.: Tsestr navchalnoi literatury, 288 s. [in Ukrainian].
  21. Pradid Yu.F. (1997) Frazeolohichna ideohrafiia (problematyka doslidzhen) [Phraseological ideography (problems of research)]: monohrafiia / NAN Ukrainy, In-t ukrainskoi movy. K.; Simferopol, 252 s. [in Ukrainian].
  22. Prylutska A.Ye., Korablova V.M. (2009) Kulturolohiia. Modulnyi kurs [Cultural Studies. Modular course]: navch. posibnyk. Kharkiv: Torsinh plius, 288 s. [in Ukrainian].
  23. Selivanova O. (2004) Narysy z ukrainskoi frazeolohii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty) [Essays on Ukrainian phraseology (psycho-cognitive and ethno-cultural aspects)]: monohrafiia. K. Cherkasy: Brama, 276 s. [in Ukrainian].
  24. Selivanova O. O. (2006) Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K, 716 s. [in Ukrainian].
  25. Selivanova O.O. (2008) Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems]: pidruchnyk. Poltava: Dovkillia – K, 712 s. [in Ukrainian].
  26. Skab M.V. (2008) Zakonomirnosti kontseptualizatsii ta movnoi katehoryzatsii sakralnoi sfery [Patterns of conceptualization and linguistic categorization of the sacral sphere]: monohrafiia. Chernivtsi: Ruta, 560 s. [in Ukrainian].
  27. Skrypnyk L.H. (1973) Frazeolohiia ukrainskoi movy [Phraseology of the Ukrainian language]: monohrafiia. K.: Naukova dumka, 280 c. [in Ukrainian].
  28. Slovyk symvoliv (1997) [Dictionary of Symbols] / Potapenko O.I., Dmytrenko M.K., Potapenko H.I., Kuibida V.V. ta in. K.: Redaktsiia chasopysu «Narodoznavstvo», 156 s. [in Ukrainian].
  29. Suprun L.V. (2007) Slova-symvoly: yikh linhvokharakterystyka [Symbol words: their linguistic characteristics] [Elektronnyi resurs]: Materialy tret'ey mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy Internet-konferentsii «Nauka v informatsionnom prostranstve» (29 – 30 oktyabrya 2007 g.). Rezhym dostupu: <http://www.confcontact.com/2007nov.php> [in Ukrainian].
  30. Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. (2005) Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy [Phraseology of modern Ukrainian Language]: posibnyk dlia studentiv filolohichnykh fakultetiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv. Luhansk: Alma-mater, 400 s. [in Ukrainian].
  31. Ukrainska etnolinhvistyka (2011) [Ukrainian Ethnolinguistics]: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / H.K. Barylova, K.D. Hlukhovtseva; Derzh. zakl. «Luh. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka». Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 228 s. [in Ukrainian].
  32. Ukrainska mova. Entsyklopediia (2004) [Ukrainian language. Encyclopedia] / Redkol.: Rusanivskiy V.M. (spivholova), Taranenko O.O. (spivholova), M.P. Ziabliuk ta in. 2-he vyd., vypr. i dop. K.: Vyd-vo «Ukr. entsykl.» im. M.P. Bazhana, 824 s. [in Ukrainian].

ON SYMBOL-COMPONENT IN LANGUAGE UNITS

Abstract. The article deals with the description of theoretical basis in learning symbol-components, occurring in language units. The topicality of the study is stipulated by special significance of the ripe problems, pertaining to the correlation of language, thinking, knowledge and culture, the solution of which is based on the principles and methods of cognitive and linguocultural analyses.

The purpose of the article is to single out the most significant views of well-known Ukrainian and foreign scholars on the problem under consideration, systematize the theoretical basis of studying the peculiarities of a symbol-components in language units.

The article focuses on the assertion that phraseological symbols are an integral part of culture symbols, but within phraseological system they acquire specific symbols colouring. The main body of the phraseological component symbolism is intersected with sign symbolics in other texts of culture, but is not identical with it.

The author bases herself on the opinions of well-known scholars, who indicate that a national and cultural component proves the actual existence of a certain ethnos in the world reality and language. On the language level phrases are complex signs of secondary nominations, the structural and semantic model of which represents a peculiar world outlook.

As a result of the overview of theoretical achievement of the guiding Ukrainian and foreign scholars the author accentuated their assertions that the specificity of phraseological symbolism is distinguished with systematicity, organized according to the principle of hierarchy, asymmetrical pertaining to other symbolic systems within a certain linguoculture. The study of phrase symbol components promotes a better understanding of semantic language relations, helps to establish the connection of lexis and mental peculiarities of people. The use of symbolic words reproduces the complex of national ideas, beliefs, world outlook, forms the world model of Ukrainians.

One of the most significant sources of replenishing the phraseological system of the Ukrainian language are works of art in which writers interpret phraseological units, creating new phrases or their variants. The emergence of new phrases or the renewed interpretation of already fixed up phraseological units testifies not only to the talent of the authors but also to a constant development of the language system. Therefore, the prospect of further scholarly studies we perceive in the detailed analysis of symbolic components of phraseological units with attraction of the newest linguistic paradigms on the material of works of art, written by contemporary Ukrainian writers.

Keywords: symbol-component, language unit, phrase, theoretical basis, specificity of phraseological symbolism, mental peculiarities of the ethnos.

Стаття надійшла до редакції 21 червня 2019 р.

© Венжинович Н., 2019 р.

Наталія Венжинович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

Natalia Venzhynovych – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>